

Elena VARZARI

TOPICA LETOPISETELOR DIN PERSPECTIVĂ TRANSFRASICĂ

Ordinea cuvintelor într-o propoziție depinde, în mod cert, de un microcontext minimal, discuțiile încep din clipa în care se încearcă a delimita și a defini acest micro(con)text. Care trebuie să fie limitele / dimensiunile microcontextului (propoziția din stânga, propoziția din dreapta sau un șir de propoziții care să se constituie într-o secvență), ce criterii ar trebui luate în considerare pentru stabilirea unei unități de referire contextuală în cazul studierii topicii?

Problema este una spinoasă¹, cu siguranță însă, pentru a delimita în cadrul unui macrotext o secvență / unitate de referire în studierea ordinii cuvintelor, trebuie să se pornească de la structura textului, factorii comunicativi și gramaticali care determină această structură, de la specificul funcțional-stilistic al textului, particularitățile semantice ale lui etc. Se va ține însă cont și de faptul că propozițiile se grupează în cadrul unei unități mai mari, în măsura în care fiecare dintre aceste unități are un rol specific în dezvoltarea narațiunii².

Segmentarea textului în micro(con)texte, pe care am putea să le numim „unități transfrastice”³ (unitate de bază în lingvistica textului), are un caracter semantic,

comunicativ și stilistic. Sub aspect semantic, vor forma o unitate acele propoziții care au un conținut de bază (temă) comun(ă), care, de obicei, este redat(ă) printr-un substantiv sau pronume cu rol de subiect sau complement direct / circumstanțial. Pe lângă criteriul semantic, se impune și sublinierea rolului pe care îl deține factorul comunicativ în crearea unităților transfrastice, rol determinat de importanța pe care o are poziția fiecărei propoziții în text. Din perspectivă sintactică, unitatea transfrastică este „o îmbinare de propoziții unite printr-un sens comun, prin legături sintactice aparte, în stare să formeze o unitate semantică relativ independentă de context” sau „un fragment unitar de text constituit dintr-un grup de propoziții care sunt legate din punct de vedere structural și semantic și exprimă un gând într-o formă mai completă decât propoziția”⁴.

Coeziunea rămâne să fie dominantă acestei unități, căci unitatea transfrastică este, de fapt, un ansamblu de propoziții legate printr-un anumit tip de coeziune. Deși în cadrul unei asemenea unități pot să existe diferite modalități de coeziune, prevalarea unei singure variante facilitează delimitarea microtextului:

Cf.: Acestu Gin Ali-pașa era un păgân rău, turbat și mare sorbitoriu de sânge asupra creștinilor. Nu-i trebuie daruri sau rugăminte. Acesta au omorât pre Brâncovanul-vodă cu copiii lui. Acesta au omorât și pe Ștefan-vodă, și pe tată-său, Constantin-stolnic, și pe Mihai spatariul, și pe Lupul vornicul, și pre alții mulți. Acesta au omorât și pre vro 40 pași, tot aleși, fruntea turcilor, de sterpisă împără-

ția turcească de capete. Acesta au stricat și mănăstirea Mavramur de la Țarigrad. Și-i era gândul lui de a birui pre nemți, să puie pași și în Moldova și în Țara Muntenească. Numai nu i-au ajutat Dumnezeu că ș-au luat și el plata, că i-au luat tată-său, diavolul, sufletul (I. Neculce, p. 416).

Propozițiile din această secvență sunt coezive, în primul rând, datorită topicii obiective dominante în majoritatea propozițiilor. Tema („acestu Gin Ali-pașa”), constanță pe parcursul întregului microtext, rezumă totalitatea temelor din propozițiile membre ale unității transfrastice, iar hipertema secvenței (în rol de hipertemă apare dominantă semantică a unui șir de cuvinte coreferențiale) este „Gin Ali-pașa – un păgân rău, turbat și mare sorbitoriu de sânge asupra creștinilor”. Limitele unității sunt determinate de schimbarea hipertemei (secvența anterioară are hipertema „Evghenie cu nemții biruie pe turci”, iar cea care urmează are hipertema „nemții biruitori”), precum și de pierderea coeziunii directe cu propozițiile din secvența ulterioară. Începutul unității transfrastice următoare („iară nemții, dac-au bătut pe turci”) face o trimitere la o temă anterioară celei din secvența analizată.

Structura unităților transfrastice delimitate în cadrul cronicilor din secolele XVII-XVIII nu prezintă deosebiri esențiale de cea a unităților similare din limba română contemporană, totuși câteva observații se impun, întrucât la acest capitol cronicile românești sunt printre cele mai vechi scrieri originale în româna literară preocupate de propria organizare textuală.

În comparație cu textele actuale, în letopisețe mărcile transfrastice (elementele care semnaleză limitele între secvențe) sunt mai proeminente. Aceasta pentru că în textele vechi existau formule de deschidere și de încheiere specifice, diferite de la un cronicar la altul, diverse chiar și în cadrul operelor unui singur autor (a se vedea I. Neculce, **O samă de cuvinte și Letopisețul**; M. Costin, **De neamul moldovenilor și Letopisețul**).

Începutul unei unități transfrastice poate fi recunoscut în cronici după mai multe criterii, un rol aparte revenindu-i și topicii.

În primul rând, poziția inițială este ocupată, de multe ori, de tema întregii secvențe (hipertema), care este exprimată printr-un subiect (deseori un *nominativus pendens* / o structură anacolutică), mai rar printr-un *accusativus pendens* (complement direct sau unul indirect). În această poziție tema servește mai puțin legăturii cu propoziția precedentă și se referă mai mult la text în general. Cf. la Gr. Ureche: „**Alexandru-vodă făcu priiteșug mare cu leșii și legătură tare**” (p. 33); „**Iliașu-vodă știindu-să căzut jos, nu pierdu nădejdea**” (p. 34); „**Radul-vodă văzându atâta pradă în țara sa ce-i făcusă Ștefan-vodă, nu vru să lase să nu cerce strămbătatea sa**” (p. 43) etc. În propozițiile aflate la începutul unei unități transfrastice, cronicarii manifestă tendința de a plasa cuvintele după un principiu pe care l-am putea numi cu termenul lui E. Negrici „regula primului impuls”⁵. Și în textele contemporane deseori tema ocupă poziția inițială într-o astfel de propoziție, dar la cronicari o asemenea

ordine se poate opune topicii restului secvenței sau chiar restului propoziției atunci când este exprimată printr-un *nominativus* sau un *accusativus pendens*: „*Ilieș-vodă, ficiorul lui Petru-vodă, după ce s-au turcit, dzic să fie rămas o fată creștină după moartea lui*” (I. Neculce, **O samă de cuvinte**, p. 271). Astfel de teme deseori provoacă discontinuități între secvențe, ceea ce le deosebește de teme similare din textele actuale.

În al doilea rând, complementul circumstanțial, fiind în cronici unul dintre principalii organizatori ai textului, ocupă prima poziție pentru a sublinia continuitatea actelor istorice și pentru a crea un cadru spațial / temporal⁶. Cf. la M. Costin: „*În 28 a lui avgust și la 29 și 30*”; „*În dzi 1 a lui septemvrie*”; „*A treia dzi a lui septemvrie*”; „*În 5 dzile a lui septemvrie*” (p. 162). De regulă, cu acest rol este investit circumstanțialul de timp, întrucât cronicile se construiesc pe baza principiului temporal, dar el este concurat și de alte componente, în special de cel de loc, căci mențiunile spațiale sunt necesare atât în secvențele descriptive, cât și în cele narrative. Există și propoziții-comentariu care debutează cu diverse componente circumstanțiale. Dar circumstanțialele de timp, de loc ș.a., detașate la începutul propoziției introductive, formează un cadru la care se referă nu doar restul propoziției date, ci și propozițiile care urmează. Ele se prezintă ca un indice pe care lectorul trebuie să-l păstreze în memorie⁷.

Funcția structural-organizatorică este îndeplinită nu numai de prima poziție, ci și de întreaga pro-

poziție atunci când aceasta se află la începutul unei unități transfrastice. În cadrul unui episod mai multe propoziții care stau la începutul microtextelor pot forma o adevărată rețea de realizare a coeziunii, atunci când sunt construite cu aceeași topică. Cf. la I. Neculce: „*Iar turcii s-au spăriet pre tare*”, „*Nemții încă au răspunsu turcilor*”; „*Leșii iarăși au făcut săim la mai*”, „*Iar căzâlbașii, în cestu an, n-au avut bătaii mari cu Turcul*” (p. 449). Aceste propoziții inițiale formează un lanț, bazat atât pe mijloacele semantice, cât și pe cele gramaticale, ordinea cuvintelor aici fiind: SPC; SPCC; SCPCC;

Propozițiile-„catalizatori” (fr. „catalyseurs”)⁸, care apar, de regulă, atunci când nu există o coerență între secvențe, constituie propoziții inițiale destul de frecvente în cronici: „*Ci dar să venim la prochimien*” (R. Popescu, p. 518); „*Să lăsăm di acmu domnia a doua a lui Gligori-vodă și să scriem di celi streine ce s-au făcut în dzilele lui*” (I. Neculce, p. 447); „*Să spunem dar și de Batâr Andreiaș, ce i s-au întâmplat după spartul războiului*” (**Letopisețul Cantacuzinesc**, p. 159);

Propozițiile existențiale cu ordine inversă (predicat – subiect) deseori pot începe unitățile transfrastice: „*Atuncea era un turcu, de-l chema Smail-efendi*” (I. Neculce, p. 372); „*Atuncea s-au făcut mare spaimă în toate țările împregiur*” (I. Neculce, p. 428).

În sfârșit, răspândită la unii cronicari (de exemplu, la Gr. Ureche) și mai puțin utilizată de alții, este includerea unei unități transfrastice într-un cadru chiastic, care cuprinde

topica propoziției introductive a secvenței (ordine inversă prin procliza predicatului) și topica propoziției aflate la finele ei (ordine directă sau inversă prin encliza predicatului). Cf.: „**Scrie letopiseșul nostru că în anii 6947 noembrie 28, întrat-au în țară oaste tătărăscă, de au prădatu și au arsu până la Botășani și au arsu și târgul Botășanii.** [...] **Iară letopiseșul leșesc de acești tătari ce scrie mai sus că au prădatu țara, nimica nu însemnează**” (Gr. Ureche, p. 35).

Propoziția de la finele microtextului (care îndeplinește rolul de propoziție-concluzie atunci când este exprimată în text), poate fi recunoscută și ea datorită unor formule specifice încheierii: „*Aceste toate au scris caștelanul la craiul*” (Gr. Ureche, p. 109); „*Ce precum s-a alege vremea viitoare va arăta*” (I. Neculce, p. 443); „*Vecinaia ego pameat*” (**Letopiseșul Cantacuzinesc**, p. 242).

Trecerea de la o secvență la alta se face resimțită în letopiseșe și odată cu trecerea de la un tip discursiv la altul: astfel, de la narațiune se poate trece la o secvență descriptivă, argumentativă sau injonctivă⁹. Spre deosebire de textele actuale, în care unitățile transfrastice pot fi distinse, de asemenea, datorită „tipurilor generice”¹⁰, în cronici trecerea este deseori bruscă, remarcându-se absența conexiunii. Limita între microtexte este resimțită mai puțin la M. Costin și I. Neculce și prezintă o evoluție în comparație cu alți cronicari, întrucât tipurile discursive aici fie că se succed ca la Gr. Ureche: [**secvență narativă**] [**secvență descriptivă**] [**secvență narativă**], fie că alternează

sau se includ [**secvență narativă**] [**secvență descriptivă**] [**secvență narativă**], ceea ce le apropie de textele actuale¹¹.

Modul în care diferiți cronicari includ microtextele în fluxul cronologic indică o remarcabilă evoluție în această privință. Practic, în toate letopiseșele din epoca studiată secvențele narative se prezintă ca niște mici istorioare sau „noduri epice”¹² construite dintr-un lanț de propoziții axate pe o singură temă. Asemenea noduri sau nuclee pot fi cuprinse într-o singură secvență, ca în **Letopiseșul Bălenilor**, **Letopiseșul Cantacuzinesc** sau la Gr. Ureche, acolo unde insuficiența informațională nu permite dezvoltarea acestora. Ele se pot constitui însă și în secvențe complexe, distribuite în două sau mai multe unități transfrastice în cronicile lui M. Costin și I. Neculce.

Aflată la o etapă incipientă, tehnica organizării textuale decurge în **Letopiseșul...** lui Gr. Ureche din caracterul preponderent narativ și voit obiectiv al lucrării: succesiunea microtextelor este cronologică, previzibilă, fără intercalări; topica este inclusă în formule stereotipe care servesc drept elemente introductive ale propozițiilor inițiale microtextului; propoziția inițială respectă în ordonarea cuvintelor un singur principiu în mai multe unități transfrastice la rând, dacă ele încep cu aceeași parte de propoziție. Modalități similare de organizare textuală utilizează autorii **Letopiseșului Bălenilor**, **Letopiseșului Cantacuzinesc** și ai altor cronici munteneste, unde, ca și la Gr. Ureche, progresia comunicativă se bazează pe o hipertemă (de regulă, domnitorul și faptele lui).

Drept mărturie ale unei organizări discursive destul de rudimentare servesc: o variantă a coeziunii numită „glutinarea”, care, până și în cadrul unității transfrastice, poate fi de gradul „zero”; microtextele care alternează cu fraze izolate, ce nu se încadrează într-o unitate transfrastică, ș.a.

În raport cu acestea, **Letopisețul...** lui M. Costin atestă o preocupare aproape savantă pentru organizarea textuală, deci și pentru realizarea coeziunii textului. Modelele livrești i-au sugerat eruditului cronicar inovații compoziționale nu doar la nivel de macrotext, perfecționarea modalităților de organizare a discursului este detectabilă și în cadrul microtextului. Predilecția cronicarului pentru aspectul moral al faptelor, cauzalitatea evenimentială are drept consecință devierea de la succesiunea simplă pe care o urmau la alți autori microtextele, de aceea în letopisețul costinian secvențele, bazate pe diferite tipuri discursive, se întrepătrund. La M. Costin fraza izolată nu mai are rol compozițional, microtextul se lărgiște prin propoziții-comentariu. Progresia tematică este aici încălcată de intersecția mai multor teme, fragmentele de text capătă structură inelară, deseori autonomă.

Abia în cronică lui I. Neculce glutinarea atinge, grație mărcilor transfrastice, cel mai înalt nivel. Firul epic nu mai este întrerupt în letopisețul neculcian, decât rareori, de elementele demarcativă ale diferitelor secvențe. Influența modelelor organizatorice specifice comunicării orale are drept efect în **Letopisețul...** secvențe bine structurate. Topica în aceste condiții reușește să reali-

zeze pe deplin atât funcția comunicativă, cât și pe cea de realizare a coeziunii textului.

Cele spuse până aici ne permit să insistăm asupra ideii că specificul topicii trebuie căutat în limite mai largi decât cele ale unei propoziții, întrucât particularitățile comunicative, structurale, semantice ale acesteia se conturează în cadrul textului. Studiind topica la nivelul textului, pot fi delimitate cu o doză mai mare de obiectivitate funcțiile topicii și, totodată, poate fi urmărită în acțiune o funcție care depășește tiparele unei propoziții – funcția de organizare a textului (funcția structural-organizatorică). O metodă eficientă în acest sens este segmentarea textului în unități transfrastice, care facilitează studiul topicii în diferite tipuri de propoziții.

NOTE

¹ A se vedea Maingueneau, D., *Éléments de linguistique pour le texte littéraire. Notions de grammaire de texte*, Paris, Nathan, 2000; Ardeleanu, S. M., Manolache, S. A., *Syntaxe fonctionnelle du français contemporain*, Iași, Editura Fundației Chemarea, 1998, Adam, J.-M., *Les textes: types et prototypes*, Paris, Nathan, 1997 ș.a.

² Maingueneau, D., *op. cit.*, p. 149.

³ *Dicționarul de lingvistică și științe ale limbajului* (Dubois, J. et al. *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse, 1994, p. 495) utilizează termenul „le transphrastique” pentru a defini un nivel al analizei lingvistice constituit dintr-o suită de propoziții care formează un ansamblu într-un text. Cf. și J. M. Adam care distinge o unitate textuală numită „séquence” și pe care o definește drept

„rețea relațională ierarhică: mărime decompozabilă în părți unite între ele, dar și într-un tot pe care îl constituie; entitate relativ autonomă, dotată cu o organizare internă proprie și deci aflată în relație de dependență / independență de ansamblul mai vast din care face parte” (Adam, J. M., *op. cit.*, p. 28). A se vedea pentru alți termeni, Tamba Dănilă E., *Textul în teoria sintaxei: perspective europene și românești // Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, Tritinas, 2003, p. 265.

⁴ Фридман, Л. Г., *Прагматические проблемы лингвистики текста*, Ростов-на-Дону, Изд-во РГУ, 1984, p. 25; Солганик, Г. Я., *Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое)*, М., Высшая школа, 1973, p. 95.

⁵ Negrici, E., *Narațiunea în cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin*, ediția a II-a, București, Style, 1998, p. 109.

⁶ Prévost, S., *Les compléments spaciaux: du topique au focus en passant par les cadres // Travaux de Linguistique*, Bruxelles, 2003, nr. 47, p. 59 sqq.

⁷ Charolles, M., *De la topicalité des adverbiaux détachés en tête de phrase // Travaux de Linguistique*, Bruxelles, 2003, nr. 47, p. 43.

⁸ A se vedea pentru acest termen: Stati, S., *Le transphrastique*, Paris, PUF, 1990, p. 155.

⁹ În mod curent, în cadrul textului se disting cinci structuri secvențiale de bază: *narativă, descriptivă, argumentativă, explicativă, dialogală* (Adam, J. M., *op. cit.*). Alți autori delimitează texte (secvențe) *instructive, descriptive, narrative, expozitive, argumentative* (Werlich, E., *Typologie der Texte*, Heidelberg, Quelle-Meyer, 1975). În sfârșit, o tipologie care pare a fi foarte potrivită și pentru cronicile românești aparține

lui C. Peyrouet, care distinge texte *explicative, argumentative, injonctive* (texte în care emițătorul este prezent direct, el dă sfaturi și mobilizează cititorul, sentimentele animă acest tip de text, iar forța expresivă are aici o mare importanță), *descriptive, narative și dialogale* (Peyrouet, C., *Style et rhétorique*, Paris, Nathan, 1994). În cronici tipul discursiv dominant este cel narativ, urmat de cel descriptiv și injonctiv. Secvențele dialogale și argumentative sunt valorificate doar de anumiți cronicari.

¹⁰ Gardes-Tamine, J., Palliza, M. A., *La construction du texte. De la grammairie au style*, Paris, Armand Colin, 1998, p. 76.

¹¹ A se vedea pentru texte contemporane Adam, J. M., *op. cit.*, p. 32.

¹² Negrici, E., *Expresivitatea involuntară. Vol. III: Imanența literaturii*, București, Cartea Românească, 1981, p. 101.

SURSE LITERARE

1. Costin, M., *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-vodă încoace // Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 135-248.

2. Neculce, I., *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat // Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 280-472.

3. Neculce, I., *O samă de cuvinte // Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 267-279.

4. Ureche, Gr., *Letopisețul Țării Moldovei de la Dragoș-vodă până la Aron-vodă // Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Hyperion, 1990, p. 23-118.

5. *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul Cantacuzinesc) // Stolicul Constantin Cantacuzino. Istoria Țării Românești*, Chișinău, Litera, 1997, p. 144-255.